

68. İbn Cübeyr seyahatnâmesinde tasavvufî kültür¹**Mahmut Askeri KÜÇÜKKAYA²****APA:** Küçükkaya, M. A. (2024). İbn Cübeyr seyahatnâmesinde tasavvufî kültür. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 1112-1130. DOI: 10.29000/rumelide.1440007.**Öz**

İbn Cübeyr Seyahatnâmesi, İslâm kültür tarihinin önemli eserlerindedir. 12.yüzyıl Müslüman coğrafyası hakkındaki bilgileri aktarması açısından kıymetli bir kaynaktır. İbn Cübeyr, uğradığı yerlerin tarih, kültür, dinî hayat ve sosyolojik bulguları hakkında kayda değer bilgiler vermiştir. Arap edebiyatının önemli örneklerinden sayılan İbn Cübeyr Seyahatnâmesi, kendinden sonra yazılmış olan seyahatnâmelere örnek olmuştur. İbn Cübeyr Seyahatnâmesi; şahıs ve yerler hakkında kabul edilebilir, abartıya kaçmayan ölçülü bilgiler vermesi açısından önemli bir eserdir. İbn Cübeyr'in bilgi ve kültür anlayışına bağlı tenkid, tahlil ve analizleri tarihi olaylara bakışı seyahatnâmesine değer katmıştır. Bu çalışma, İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde tasavvuf kültürü ile ilgili olarak ilk sûfiler, tekke ve ziyaretgâhların araştırılması amacıyla yapılmıştır. İbn Cübeyr Seyahatnâmesini tahkik eden Hüseyin Nasar nüshasının esas alındığı çalışmamızda, kaynaklarda isimlerine rastlanılmayan ve aksi ispat edilmediği sürece ilk dönem 14 sûfinin belirlenmiş olması önemlidir. Yine tasavvufun ilk dönemlerinde İslâm coğrafyasının çeşitli beldelerinde faaliyet gösteren 8 tekke ve 3 ziyaretgâh hakkında bilgi verilmiş olması kayda değer bir olgudur. Seyahatnâme'de iki kadın sûfinin isminin geçmesi ayrıca önem arz etmektedir. İbn Cübeyr, gezdiği yerlerde tasavvuf ehlinin sohbetlerinde bulunmuş, tekkelerde misafir olarak kalmıştır. Ancak, İbn Cübeyr Seyahatnâmesin'de herhangi bir tarikatın adı geçmemektedir. Bu durum seyahatlerin tarikatlaşma döneminin başlangıcında yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu incelemede takip edilen metotla, ilk dönem sûfileri, tekkeler ve ziyaretgâhlar ayrı ayrı başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Tasavvufun erken dönemlerinde sûfilerin; âbid, zâhid, şeyh, fâzıl olarak vasıflandırılmış olmaları tasavvuf tarihi açısından önemli bir unsurdur. Tasavvufun ilk dönemlerinde insanların sûfilerle münasebetleri, tekke ve ziyaretgâhlara olan ilgilerinin tespiti tasavvuf tarihi açısından önemli bir husustur. Bu makale ile İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde tasavvufun tarikatlaşmadan önceki zâhid sûfiler, tekkeler ve ziyaretgâhların belirlenmiş olması tasavvuf tarihi alanına katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf Kültürü, İbn Cübeyr Seyahatnâmesi, Sûfiler, Tekkeler, Ziyaretgâhlar

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.**Finansman:** Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.**Telif Hakkı & Lisans:** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.**Kaynak:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.**Benzerlik Raporu:** Alındı – Turnitin, Oran: %9**Etik Şikayeti:** editor@rumelide.com**Makale Türü:** Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 25.10.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1440007**Hakem Değerlendirmesi:** İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ABD / Dr., Harran University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Department of Turkish Islamic Literature (Şanlıurfa, Türkiye), mahmutaskeri@hotmail.com, **ORCID ID:** 0000-0001-5600-6450, **ROR ID:** https://ror.org/057qfs197, **ISNI:** 0000 0004 0595 7821, **Crossreff Funder ID:** 501100007071

Sûfi culture in Ibn Jubayr's travelogue³

Abstract

Ibn Jubeyr's Travelogue is one of the important works of Islamic cultural history. It is a valuable source in terms of conveying information about the 12th century Muslim geography. Ibn Jubeyr gave significant information about the history, culture, religious life and sociological findings of the places he visited. This study was conducted to investigate the first Sûfis, lodges and pilgrimages in the Travelogue of Ibn Jubeyr regarding the Sûfi culture. It is important that in the study based on Hüseyin Nasar's copy of Ibn Jubeyr's Travelogue, the names of 14 early period Sûfis were determined, unless their names were found in the sources and the contrary was proven. It is also a noteworthy fact that in the early periods of Sûfism, information was given about 8 lodges and 3 pilgrimages operating in various towns of the Islamic geography. It is also important that the names of two female Sûfis are mentioned in the Seyahatnâme. We believe that Ibn Jubeyr's presence in the conversations of Sûfi people in the places he visited and the fact that he stayed as a guest in the lodges show the importance of conducting this study. The reason why the name of any sect is not mentioned in Ibn Jubeyr's Travelogue may be because the travels were made at the beginning of the sect formation period. With the method followed in this study, the early Sûfis, lodges and shrines were discussed under separate headings. In the early periods of Sûfism, Sûfis; The fact that they are described as âbid, ascetic, sheikh, and phase is an important element in the history of Sûfism. Determining people's relations with Sûfis and their interest in lodges and shrines in the early periods of Sûfism is an important issue in terms of the history of Sûfism. It is thought that this study will contribute to the field of Sûfism history by identifying the ascetic Sûfis, lodges and pilgrimages before Sûfism became a sect in Ibn Jubeyr's Travelogue.

Keywords: Sûfi Culture, Travel Book of Ibn Jubayr, Sûfis, Lodges, Visiting Sites

Giriş

Seyâhat Arapça bir kelime olup “gezmek, gezi” anlamlarına gelir. Farsça da nâme “risâle, mektup” demektir. Bu kelimelerden oluşan seyâhat-nâme “gezi mektubu, gezi eseri” manasına gelir. Arap edebiyatında seyahat ve seyahatnâme, rihle kelimesi ile kullanılır (Yazıcı, 2009, 37: 9-11). Seyahatnâme; bir yazarın gezip gördüklerini anlatan yayındır. Seyyah, gezdiği yerlerde insanların yaşayışını, örf ve adetlerini, insanların dikkatini çekeceği konuları etraflıca ve özenerek anlatmaya çalışır (Gökay, 1973, s. 457). Seyahatnâmeler; sosyal, kültürel, dinî, tarihi ve birçok toplumsal konuyu ele almaları bakımından bir ansiklopedi, katalog ve rehber mahiyetindedir. Edebî bir tür olan seyahatnâmelerde, coğrafya, tarih,

³ **Statement (Thesis):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: %9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 25.10.2023-**Acceptance Date:** 20.02.2024-**Publication**

Date: 21.02.2024;

DOI: 10.29000/rumelide.1440007

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

sosyoloji ve folklor gibi çeşitli ilim dallarını ilgilendiren önemli bilgiler bulunur. Bu açıdan tarihi niteliği taşıyan eserler olarak kabul edilmiştir (Canım, 2010, s. 249).

Seyahatnâmeler, birçok sebeplerden dolayı yazılmıştır. Bu sebeplerin başında başka yerleri ve insanların tanıma, ilim tahsil etme ve dini tebliğ gibi nedenler sayılabilir. İslâm beldelerine yapılan seyahatlerden dolayı yazılmış olan bütün seyahatnâmeleri belirtmek bu makalenin sınırını aşacağı aşikârdır.

İslâm kültür tarihine ışık tutan birçok seyyah, gezip gördüğü ülkelerin tarih, içtimâî, dinî, edebî ve siyasi açıdan değerlendirmelerini yaparak gözlemlerini yazdıkları seyahatnâmelerle aktarmıştır (Ebû Sirhân,1979, s.31-34). Hac ve ilim amacı ile yapılan gezilerden dolayı da seyahatnâmeler yazılmıştır. Bu konuda dikkat çeken seyahatnâmeler daha çok Endülüs ve Kuzaybatı Afrika seyyahlarının yazdıkları olmuştur. Bunların başında Ebü'l-Bekâ, Ebû Muhammed el-Abderî, Abullah b. Ahmed et-Ticânî, Kasım b. Yusuf et-Tücîbî, İbni Rüşeyd, Ruaynî, İbnü'l-Hac en- Nümeyrî, İbn Osman el-Miknâsî ve İbn Cübeyr gelmektedir (Yazıcı, 2009, 37: 9-11).

Tasavvuf kültürü hakkında değerli bilgilerin bulunduğu seyahatnâmelerin başında Evliya Çelebi, İbn Battûta ve İbn Cübeyr'in Seyahatnâmesi gelmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi ve İbn Battûta Seyahatnâmesi ile ilgili birçok alanda olduğu gibi tasavvuf kültürü hakkında da çalışmalar yapılmıştır (Özçelik, 2012.; Dülgar, 2023,s. 53-61.; Küçükkaya, 2012.; Kavak, 2020,s. 432-456.; Küçükkaya, 2021). Bu makalede İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde tasavvuf kültürü ele alınmıştır.

İbn Cübeyr'in gezdiği önemli İslâm beldelerinin başında Kahire, İskenderiyye, Mekke, Medine, Kûfe, Bağdat, Musul, Harran ve Şam gibi yerler gelmektedir. Nitekim tasavvufun, tarikatlar şeklinde teşekkül etmeye başladığı bu dönemde sûfiler daha çok bu yerleşim yerleri ve yakınlarında bulunmuşlardır. Müslümanların, hürmet ve saygı gösterdiği sûfi şahsiyetlerin hizmetlerini yürütmeleri için mescit ve tekkeler yapılmıştır. Bu mescit ve tekkeler bazı idareciler ve zenginler tarafından inşa edilmiştir. İbn Cübeyr de seyahatlerinde mescit ve tekkelerde misafir olarak kalmıştır.

İbn Cübeyr'in bildirdiğine göre ilk dönem sûfilere cami ve mescitlerde, namaz öncesi ve sonrasında cemaatle sohbet etmişlerdir. Bu sohbetler genel dinî konular hakkında yapılan ders halkaları şeklindedir. İbn Cübeyr, seyahat ettiği birçok yerde sûfilerin bu sohbetlerinde bulunmuştur.

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre özellikle Kahire ve çevresinde sûfilere büyük bir saygı ve hürmet gösterilmiştir. Tasavvufî hayat yaşayanlar için ilk dönemde zâhid, şeyh, fâzıl, sûfi, âbid, âlim gibi sıfatların kullanıldığı İbn Cübeyr'in Seyahatnâmesinde geçmektedir. İbn Cübeyr, isimleri kaynaklarda ve biyografik eserlerde geçen ilk sûfiler ile isimleri geçmeyen sûfiler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Kaynaklarda ve biyografik eserlerde isimleri geçmeyip İbn Cübeyr Seyahatnâmesindeki adı geçen sûfiler; Ebü'l-Hasan ed-Dineverî, Sahibü'l-İbrik, Sûfi Nâtk, Hasan el-Harezmi, Cevherî, Sûfi Davud, Ebû Cafer el-Fenekî el-Kurtubî, Şeyh İbrahim İshak b. İbrahim et-Tûnisî, Şeyh Cemâleddin Ebü'l-Fedail b. Ali el-Cevzî, Musa b. Cafer, Şeyh Ebü'l-Yekzân el-Esvedü'l-Cesed ve Şeyh Ebu Abdullah b. Said'dir. Kadın sûfiler ise, Saliha Kadın Ayne ve Sûfi Arus'tur. İbn Cübeyr; seyahat ettiği yerlerde gördüğü tekke ve ziyaretgâhlar hakkında da önemli bilgiler vermiştir.

Bu incelemede metod olarak İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde tasavvuf kültürü ile ilgili bilgiler tespit edilerek, dönemin ilk zâhid sûfilere, tekkeleri ve ziyaretgâhları ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Tasavvuf kaynakları ve biyografik eserlerde isimlerine rastlanılmayan sûfiler belirtilmiş, kaynaklarda adları geçen ve kendileri hakkında bilgi bulunan ilk sûfilerle birlikte aynı başlık altında ele alınmıştır.

İbn Cübeyr, gezdiği ve gördüğü yerlerin tarih, kültür ve geleneklerini büyük bir özenle ifade etmeye çalışmıştır. Toplumun önde gelen askerî, dinî ve ilim adamları ile görüşüp fikir ve düşüncelerinden yararlanmışır. Bunları yeri geldiğinde aktarmıştır. Hayatta olmayanların da türbelerine gitmiş ve haklarında kayda değer bilgiler vermiştir. İlim meclisleri ve irşâd halkalarının teşekkül ettiği meşit ve tekkeleri ziyaret etmesi ve bunlar hakkında bilgiler vermesi önem arz etmektedir.

1. İbn Cübeyr ve eseri

İbn Cübeyr'in tam adı Ebü'l-Hüseyn b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî'dir (ö. 614/1217). Arap asıllı Kinâne kabilesine mensuptur. 10 Rebiülevvel 540 (31 Ağustos 1145) yılında Belensiye (Valencia) yahut Şâtibe (Jativa) yerleşim yerinde doğmuştur (İbn Cübeyr, 1955,s.7.; İbn Cübeyr, 1964, s.5.; Ferruh,1990,s.252.; Karaarslan, 1999, cilt: 19, s.400). Dedelerinden Abdüsselâm b. Cübeyr, Emevîler döneminde Fas ve oradan İspanya'ya sığırcayan Arap-Berberî çatışmalarını bastırmak için Halife Haşim b. Abdülmelik tarafından oluşturulan askeri birlikte görev almıştır. Abdüsselâm b. Cübeyr, daha sonra ailesini de İspanya'ya getirmiş ve Şâtibe şehrine yerleşmiştir (İbn Cübeyr, 1384/1964, s. 1.; Wolfe, 1977,s. 33.; Çankaya, 2019,s. 43). İbn Cübeyr'in babası Ahmed b. Cübeyr bilgili ve kültürlü olarak tanınan bir kâtipti. İbn Cübeyr, ilk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra Ebü'l-Hasan b. Ali b. Ebü'l-Asîlî, Muhammed b. Asâkir ve Ebü'l-Haccâc Yusuf b. Ye'sun, Ebü'l- Velid b. Sebke gibi meşhur din bilginlerinin yanında ilim tahsil etmiştir (Karaarslan, 1999, s. 400.; Öztekin, 2021, s. 30-31). İbn Cübeyr'in yirmiden fazla din bilgininden ders ve icazet aldığı rivayet edilmiştir (İbnü'l-Hatib, s. 644-646). Fıkıh, hadis ve diğer dinî bilgilerde önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Kültürlü ve bilgili bir kimlikle tanınan İbn Cübeyr, fakih, muhaddis, edip ve şair olarak da ün yapmıştır (Koçkuzu, 1990,s. 42; İbnü'l-Hatib, cilt 2,s,642). İbn Cübeyr'in dinî bilgileri yanında tasavvufî yönü de vardır (İbnü'l-Hatib, cilt 2,s,642). Geçimini sağlamak için Afrika'nın kuzeyi ve Endülüs'te Berberî hânedanı tarafından kurulan dinî ıslah hareketi Muvahhidler'in kâtipliğini yapmıştır. Kâtiplik aynı zamanda onun baba mesleğidir (Karaarslan, 1999, cilt 19, s. 400). Şairlik yönü de olduğundan, şiirleri Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olmuştur (Acar, 2004, s. 130).

İbn Cübeyr'in ünü, yaptığı hac yolculuğu sonucu yazmış olduğu seyahatnâmesine dayanmaktadır. Bu seyahatnâme daha sonra *Rihletü'l-Kinânî* adıyla tanınmıştır. Rivayetlere göre Muvahhidlerden Ebû Said Osman'ın kâtipliğini yaparken içki içmeye zorlanmış olmasından ötürü İbn Cübeyr hac yolculuğuna çıkmıştır. Buna göre İbn Cübeyr, istemeyerek içki içmiş olmakla birlikte bundan büyük pişmanlık duyduğu için tevbe ve af niyetiyle hacca gitmeye karar vermiştir (İbn Cübeyr, 1955, s.10.; el-Makkârî, 1968, cilt,2, s. 385-386).

Arkadaşı Ebû Cafer Ahmed b. Hasan ile birlikte hac yolculuğuna başlayan İbn Cübeyr, 8 Şevval 578 (4 Şubat 1183) yılında Gırnata'dan ayrılmıştır. İlk önce Sebte'ye gitmiştir. Gemiyle Sardunya ve Sicilya adalarından sonra İskenderiye'ye varmıştır. Daha sonra Kahire'ye uğramıştır. Nil nehrini takip ederek Kûs'tan sonra Ayzâb'a gitmiştir. Buradan gemiyle Kızıldeniz yoluyla Cidde'ye ulaşmıştır. Mekke'ye giderek burada hac farızasını yerine getirmiştir. Mekke'de sekiz ay kaldıktan sonra Medine'ye hareket etmiştir. Medine'de sadece beş gün kalmış ve Irak'lı hacılarla birlikte Bağdat'a gitmiştir. Samarra, Tikrit, Musul, Nusaybin, Düneysir, Re'sülayn (Ceylanpınar), Harran, Menbic, Buzâa, Halep, Hama, Humus'a uğradıktan sonra 5 Temmuz 1184 yılında Şam'a gitmiştir. İki aya yakın Şam'da kalmış, ardından Filistin'e seyahat etmiştir. Sûr şehrinde sonra liman şehri Akkâ'ya gitmiştir. Eve dönmek için bindiği

Ceneviz gemisi Messine yakınlarında batmış ve boğulma riskiyle karşılaşmıştır. Sağlıklı ve güvenilir bir yolculuk yapmak için bir süre burada beklemiştir. 22 Zilhicce 580 (26 Mart 1185) tarihinde Sicilya Trapani'den bindiği bir gemiyle Sardinya ve Balear adalarını geçip İspanya kıyılarında Cartagena'ya ulaşmıştır. İki yıl üç buçuk ay sonra ayrıldığı evine 22 Muharrem 581 (25 Nisan 1185) tarihinde dönmüştür (İbn Cübeyr, 1955, s. 1-339.; Karaarslan, 1999, cilt:19,s.400).

İbn Cübeyr, memleketine döndükten sonra herhangi bir yerde resmi olarak çalışmamıştır. İcazet aldığı ilimleri okutmuştur. İslâm dünyasının birçok yerini gezdiğinden, ders halkasına birçok kişi katılmıştır. Hafız Ebû'l- Hüseyin Ali el-Kureşî, Hafız Ebû Muhammed el-Münzirî, Ahmed b. Abdülmü'min eş-Şerîşî tanınan talebelerindendir (Karaarslan, 1999, cilt:19,s.401).

İbn Cübeyr, özenle tuttuğu günlükleri "*Tezkîra bi'l ahbâr fi't-tifâkâtî'l esrâr*" adıyla yazmış, daha sonraları bu seyahatnâme *Rihletü İbn Cübeyr* veya *Rihletü'l-Kinânî* ismiyle tanınmıştır (Dayf, ty, s. 71). İbn Cübeyr, 12.yüzyıl İslâm Dünyasında önemli merkezlere yaptığı seyahatlerinde gözlemlerini değerli bilgiler halinde sunmuştur. Dönemin tarihi ve kültürü açısından verdiği malûmat sayesinde önemini günümüze kadar taşıyan eseri, kendisinden sonra yazılan seyahatnâmelere öncülük etmiştir (Mattock, 1965-66, s. 35-47.; Karaarslan, 1999, 19: 400-402).

İbn Cübeyr'in, anlaşılır ve akıcı bir üslupla ele aldığı konuları her yönüyle tasvir etme şekli seyahatnâmesinin bir başka özelliğidir (Mattock, 1981, s. 209-218). Özellikle; Mekke, Kâbe, Zemzem kuyusu, Arafat ve Mekke halkı hakkında detaylıca verdiği bilgiler buna örnektir (Öztek, 2021, s.111-212). İbn Cübeyr, seyahatnâmesini edebî bir üslûpla yazmış olmasından dolayı, seyahat edebiyatının kendisiyle başladığı kabul edilmiştir (Yazıcı, 2009, cilt: 37, s.9-11). Arap edebiyatının seçkin örneklerinden olan İbn Cübeyr'in eserindeki üslûb başta İbn Battûta ve başkalarını etkilemiş ve özellikle şehir tasvirlerini kendisinden iktibas etmişlerdir. İbn Battûta'nın bazen özet bazen de aynen İbn Cübeyr'den alıntı yaptığı belirtilmiştir (Karaarslan, 1999, 19: 400-402).

Endülüslü İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde 12. yüzyıl İslâm dünyası hakkında verilen bilgiler ayrı bir önem taşır. Özellikle Haçlı seferleri döneminde Müslüman-Hıristiyan ilişkileri hakkındaki izlenimleri dikkat çekicidir. (De Slane, 1884, cilt: 3.s, 445-456.; Amari, 1845, s. 507-545). Mukaddes beldeler hakkında verdiği ayrıntılı bilgilerin yanında, Kâbe'de takip edilmesi gereken ibadetleri yazması da bir hac menâsiki gibidir. Deniz ve kara yolculuğunda karşılaştığı olumsuzlukları detaylıca ifade etmiştir. Kendinden sonra yolculuk yapacaklara önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Hüccâcın çeşitli beldelerde karşılaştığı meşakkatleri anlatmıştır. Limanlarda bazı görevlilerin adaletsiz davranışlarından yakınmıştır. Haçlı seferlerinin etkisinin sürdüğü bu dönemde yerleşik Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin normal olduğunu dile getirmesi ilginçtir.

2. İbn Cübeyr seyahatnâmesinde tasavvufî kültür

2.1. İbn Cübeyr seyahatnâmesinde adı geçen ilk dönem zâhid sûfiler

İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde adı geçen 20 sûfi hakkında tasavvuf klasiklerinde ve biyografik eserlerde bilgi bulunmaktadır. 14 adet sûfinin isimleri de kaynaklarda geçmemektedir. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilerin kaynaklardaki bilgilerle örtüştüğü görülmektedir. Bu çalışmada, İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde adı geçen bütün sûfiler ele alınmıştır.

İbn Cübeyr'in seyahati esnasında Mısır ve Kahire yöresinde görüştüğü ve kabirlerini ziyaret ettiği sûfilerin, tasavvufun tarikatlaşmadan önce âbid, zâhid, âlim, şeyh ve sûfi olarak vasıflandırıldıklarını bildirmesi tasavvuf tarihi açısından önemli bir husustur.

2.1.1. Necmeddin el-Hubuşânî (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, 578 /1183 yılında Kahire'de kendisini ziyaret etmiştir. (İbn Cübeyr, 1955, s. 17). İbn Cübeyr bu meşhur sûfinin ismini daha Endülü's'te iken duyduğunu söylemiştir. Kahire'ye geldiğinde kendisiyle görüşmek için kaldığı mescide gitmiş ve duasını almıştır. Necmeddin el-Hubuşânî, Selahaddin Eyyubî'nin Kahire'de yaptırdığı İmam Şafî'nin türbe sorumlusu olarak görev yapmıştır. Selahaddin Eyyubî, kendisine türbenin bakım görevi vermiş, hiçbir masraftan kaçınmamasını söylemiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 17.; Şeşen, 2020, s. 28.; Öztekin, 2020, s. 91). İbn Cübeyr Seyahatnâmesini tahkik eden Hüseyin Nasar, Necmeddin el-Hubuşânî'nin lakabı el-Horasanî, asıl adının Ebu'l-Berekât Muhammed b. Muvafık olduğunu belirtmektedir (İbn Cübeyr, 1955,s.17). İbn Cübeyr'in bildirdiğine göre Necmeddin el-Hubuşânî'nin sorumlu olduğu İmam Şafî türbesinin kubbesini Selahaddin-i Eyyubî'nin annesi yaptırmıştır. Selahaddin-i Eyyubî, saltanata geçtikten sonra İmam Şafî'nin mezarının yanında bir medrese ve mezar için ahşaptan bir sanduka inşa etmiştir (Abouseif, 2002, cilt: 26,s.303-304). Bu yapılanlar Selahaddin-i Eyyubî'nin Mısır'da Şii Fâtımî devletini yönetimden uzaklaştırmasından sonra Sünnî anlayışın hâkim olması olarak kabul edilmiştir (Abdulvahap, 1946,s. 106-110). Necmeddin el-Hubuşânî, Selahaddin-i Eyyubî'nin yaptırdığı mescitte kalmıştır (İbn Cübeyr, 1955, s. 17).

2.1. 2. Ebü'l-Hasan ed-Dineverî (ö. ?/?)

İbn Cübeyr; Ebü'l-Hasan ed-Dineverî'yi zâhid, fâkih ve vaiz olarak tavsif etmiştir. Mısır'ın tanınmış şahsiyetlerindendi. Kabri, Kahire'de İmam Şafî türbesi civarındadır. İbn Cübeyr, türbesini ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955,s. 18).

2.1.3. Sahibü'l-İbrik (ö. ?/?)

Harikulade kerametleri nakledilen zâhid bir kişidir. İbn Cübeyr, Karâfetüssuğrâ Kabristanı'ndaki türbesini ziyaret ettiğini belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955,s. 18).

2.1.4. Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82)

İbn Cübeyr; Ebû Müslim el-Havlânî'nin Kahire'de Karâfetüssuğrâ Kabristanı'ndaki makamını ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955,s. 18). Ayrıca Şam seyahatinde Dâriyyâ Köyündeki kubbeli kabrini de ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 270). Kahire'deki türbenin Ebû Müslim el-Havlânî'nin makamı olma ihtimali yüksektir. Zira Dâriyyâ köyünde yaşamış olması ve köyün adına nisbetle Dârânî olarak isimlendirilmesi kabrinin burada olduğunu göstermektedir. Dâriyyâ köyüne yerleştiği ve burada yaşadığı için Şam'lı olarak da kabul edilmiştir (Kandemir, 1994, cilt: 10. s. 196-197).

Ebû Müslim el-Havlânî'nin asıl adı Ebû Müslim Abdullah b. Süveb el-Havlânî ed-Dârânî'dir. Tâbiünden olup zühdüyle tanınmıştır. Aslen Yemenlidir. Yemen'den Medine'ye gelirken, yolda Hz. Peygamber'in vefat ettiğini öğrenmiştir. Resûl-i Ekrem'i göremediği için tabîlerin arasında yer almıştır. Hz. Ebubekir döneminde Medine'de ikamet etmeye başlamıştır. Yemen'de nüfuzlu biridir. San'a da peygamberliğini ileri süren Esved el-Ansî, itibar ve nüfuzundan yararlanmak için kendisine tabi olmasını istemiştir. Ebû Müslim el-Havlânî reddetmiştir. Yalancı peygamber Esved el-Ansî bunun üzerine büyük bir yangın yakıp ateşin içerisine atmıştır. Ebû Müslim el-Havlânî ateşte yanmamıştır. Ateşin kendisine zarar

vermediğini gören Esved el-Ansî Yemen'i terk etmesini istemiştir. Bu olaydan sonra Ebû Müslim el-Havlâni Medine'ye gitmiştir. Bizanslılarla yapılan birçok savaşa katılmıştır. Tâbiîn'in meşhur sekiz zâhidinden kabul edilmiştir. Duasının ve bedduasının makbul olduğu ifade edilmiştir. Birçok kerameti görülmüştür (İbn Hanbel, 1984, s. 291-295.; Mersed, 1408, s. 52-56.; Kandemir, 1994, cilt: 10, s. 196-197). Daha sonraları Şam'a yakın Dâriyya köyüne yerleşmiş olup vefatına kadar burada yaşamıştır (Kandemir, 1994, cilt: 10. s. 196-197).

2.1.5. Saliha kadın Ayne (ö. ?/?)

Saliha bir kişi olarak bilinen Ayne ismindeki sufi kadının türbesi Kahire'dedir. İnsanların büyük bir teveccüh gösterdiği türbesine İbn Cübeyr'de ziyarette bulunmuştur (İbn Cübeyr, 1955, s. 18).

2.1.6. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)

Asıl adı Ebû Abdullah Süfyân b. Said b. Mesrûk es-Sevri el-Kûffî'dir. İbn Cübeyr, Şam'daki Emeviyye Camii hakkında bilgi verirken, Süfyân es-Sevrî'nin " Emeviyye Camii'nde kılınan bir namazın 30.000 namaza eşittir" (İbn Kesir, 1939, cilt: 9, s. 156-157.; Özel, 1995, cilt: 11. s. 109-111) dediğini söylemektedir (İbn Cübeyr, 1955, s. 251). İlk dönem zâhid sûfilerinden olan Süfyân es-Sevrî'nin doğum yeri hakkında birkaç rivayet vardır. Kazvin, Horasan ve Cürcân'a bağlı Sevrîler köyünde doğduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür. Küçüklüğünde ailesiyle birlikte Kûfe'ye taşınmıştır. Babasından hadis dersleri almıştır. Kuvvetli bir hafızaya sahiptir. Birçok hadis ezberlemiştir. Kısa zamanda meşhur olmuştur. Mekke, Medine, Şam, Basra, Yemen, Horasan, Cürcân, Bağdat, Vâsıt, Askalân, Rey ve Kudüs'e gitmiştir. Hadis, tefsir, fıkıh, kelam konularında birçok eser telif etmiştir (Özdirek-Çavuşoğlu, 2010, cilt: 38.s. 23-28). Süfyân es-Sevrî; takva, vera', rıza, tevekkül, zühd, haramlardan uzaklaşma, kalp temizliği, müstağni olma ve nefis tezkiyesi en fazla üzerinde durduğu konulardır (Tek, 2010, cilt: 38.s.28).

2.1.7. Şakırân (Şukrân) b. Uyeyne b. Ali el-Âbid (ö. 186/802)

İbn Cübeyr, Karafetüssügrâ'daki mezarını ziyaret etmiş ve Zünnûn el- Mısrî'nin şeyhi olarak tanıtmıştır (İbn Cübeyr, 1955, s. 18). Şakırân, Zünnûn el- Mısrî'nin tasavvuftaki şeyhi kabul edilmektedir (Tosun, 2013, cilt, 44, s. 575-576). İbn Cübeyr, bilgi verdiği Şakırân (Şukrân)'ın kaynaklarda Zünnûn el- Mısrî'nin şeyhi olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu hususta, İbn Cübeyr'in tasavvuf ve tarikat büyükleri hakkında önemli bilgiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.8. Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/515-16)

İbn Cübeyr, 580/1184 yılında Bağdat'a yaptığı seyahatinde uğradığı Kerh Mahallesinde Ma'rûf-i Kerhî'nin kabrini ziyaret etmiştir. Ma'rûf-i Kerhî'yi meşhur evliya ve salih bir kişi olarak tanıtmıştır (İbn Cübeyr, 1955, s. 212). Ma'rûf-i Kerhî, Bağdat'ta Kerh mahallesinde doğmuştur (Bağdadî, ty, cilt: 13, s.199.; Öngören, 2003, cilt: 28, s. 67). Ma'rûf-i Kerhî, kaynaklarda belirtildiğine göre Hıristiyan bir ailede dünyaya gelmiştir. Eğitim çağına geldiği zaman babası onu Hıristiyan bir papaza teslim etmiştir. Ders esnasında teslis inancı ile ilgili olarak hocası ile tartışmıştır. Papaz kendisini dövmüştür. Babası ve annesi de aynı inancı paylaştıkları için eve dönmemiştir. Yıllarca yalnız yaşamıştır. Daha sonra sekizinci imam Ali er-Rızâ ile karşılaşmış, Müslüman olup daha sonra eve dönmüştür. Annesi ve babası da kendisinin telkinleriyle Müslümanlığı seçmişlerdir (Kuşeyri, 2009, s. 49.; Öngören, cilt: 28, s. 67). Tasavvufta İbnü's-Semmâk'tan etkilenmiştir. Zühd ve fütüvveti ile tanınan Ma'ruf-i Kerhî tasavvufu, "Hakikatleri elde etmek ve halkın elindekilerinden ümidi kesmektir" şeklinde tanımlamıştır. Duası

makbul kişilerden kabul edilmiştir. Meşhur mutasavvıflardan Serî es-Sakatî onun mürididir (Öngören, cilt: 28, s. 67).

Ma'ruf-i Kerhî, ilk sûfilerden olup, onların şeyhlerindedir. Fütüvvet, verâ' ve inabe ile tanınmaktadır (Hucvirî, 2018, s. 179). O'nun manevi tasarrufunun vefatından sonra da devam ettiğine inanılmaktadır (Sülemî,1969,s.85.; İbnü'l-Cevzî, 1985,s.200).

2.1. 9. Süleyman Dârânî (ö. 215/830)

Asıl adı, Ebû Süleymân Abdurrahmân b. Ahmed b. Atıyye ed-Dârânî'dir. Şam'a yakın Dârân veya Dir'iye yerleşim yerinde doğmuştur. İlk sûfilerdendir. Zühd, takva ve marifet ile tanınmıştır. Gençlik döneminde yöneldiği tasavvufta; zühd, riyâzet ve aç kalma konularında belirgin bir seviyeye ulaşmıştır. Bundan dolayı kendisine "bündârü'l-câin" yani açların öncüsü lakabı verilmiştir (Kara, 1993, cilt: 8, s.485.; Gramlicih, 1992, cilt: 33. s. 22-85). Zamanın şeyhi, sûfilerin ileri gelenidir. Vaktin bilgisine sahip, nefste gizli konulara vakıf ve nefsin kötülüklerinden korunmayı bilen biridir (Hucvirî, 2018,s. 178). Tasavvufî yorum verdiği bazı ayetlerden dolayı işârî tefsir ekolünün ilk temsilcilerinden kabul edilmektedir (Ateş, 1974, s. 64). İbn Cübeyr, Süleyman ed-Dârânî'nin Dârân köyündeki kabrini ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955,s. 270).

2.1.10. Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859)

Asıl adı, Zünnûn Ebü'l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-Mısırî el-İhmîmî'dir. İlk dönem sûfilerindedir. Nûbe asıllı kabiledendir. Nûbe kabilesi, Sudan'da ikamet eden siyah derili bir kabilenin adıdır(Hucvirî, 2018, s. 167). Zünnûn (balık sahibi) lakabıyla tanınmıştır. Balık sahibi olarak tanınmasına sebep olan olay şudur: Bir gün gemiyle yolculuk yapar. Gemide bulunan bir tüccarın kıymetli bir mücevheri kaybolur. Kılık ve kıyafetinden dolayı gemidekiler kendisinden şüphelenirler. Mücevheri ortaya çıkarması için işkence yaparlar. İşkencelere dayanamayıp Allah'a yalvarır. Bu esnada geminin etrafında birçok balık belirir ve her balığın ağzında bir mücevher vardır. Bir balığın ağzındaki mücevheri alıp tüccara verir. Bundan sonra Zünnûn (balık sahibi) olarak anılmaya başlanır. (Attar, 1337, s. 137-159.: Tosun, 2013, cilt: 44 s. 575-576). Zünnûn el-Mısırî Mekke, Suriye ve Mısır'a gitmiştir. Buralarda birçok mutasavvıfla tanışmıştır. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne ve Fudayl b. İyâz gibi kişilerden hadis rivayet etmiştir. Tasavvufu Kayrevanlı Şakrân (Şukrân) b. Ali el-Abîd (ö. 186/802) aldığı kabul edilmektedir (Tosun, 2013, cilt: 44 s. 575-576). İbn Cübeyr, Zünnûn el-Mısırî'nin şeyhi olan Şukrân'ın kabrini ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955,s. 18). Seyyahımız, Zünnûn el-Mısırî'nin İhmim şehrinde adıyla anılan bir mescidin olduğunu da bildirmiştir (İbn Cübeyr, 1955,s. 31-32).

2.1.11. Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)

Seyahatnâme'de Hallâc-ı Mansur'un adı İbn Cübeyr'in Bağdat'ta bulunan kabrini ziyaret etmesinden dolayı geçmektedir (İbn Cübeyr, 1955, s. 213). Hallâc-ı Mansur, ilk sûfilerden olup tasavvufun gelişmesinde katkısı bulunan meşhur bir mutasavvıftır. Asıl adı Ebü'l-Mugis el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî'dir. İran'da Tûr denilen yerleşim yerinde doğmuştur. Annesi Eyyûb el-Ensârî soyundandır (Uludağ, 1997, cilt: 15, s. 377-381). Hallâc lakabı ile anılması hakkında birkaç rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birisi babasının mesleğinden dolayı bu lakabın kendisine verildiği söylenmektedir. Bir başka rivayet de, Mansur bir gün bir hallacın dükkânına gitmiştir. Dükkan sahibi bir yere gidip geldiğinde bütün pamukların atıldığını görmüştür. Bunu Mansur'un kerametine bağlamış ve bu olaydan sonra "Hallâc" diye adlandırılmıştır (Massignon- Kraus, 1957, s. 49). Hallâc-ı Mansur, Bağdat'ta Cüneyd-i

Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebü'l-Hüseyn en-Nurî gibi sufilerin sohbetlerine katılmıştır. Meşhur sûfi Amr b. Osman el-Mekkî'den hırka giymiştir. Daha sonra Hallâc-ı Mansur hakkında yazdığı olumsuz mektupları yüzünden Amr b. Osman el-Mekkî'den giydiği hırkayı çıkarmıştır. Bağdat, Tüster, Basra, Ahvaz gibi yerlere giderek vaazlarda bulunmuştur. Bilâhare Horasan, Tâlekân, Mâverâünnehir, Türkistan, Maçin, Turfan ve Keşmir gibi yerlere seyahatler yapmıştır. Verdiği ateşli vaazlardan etkilenen insanlar İslâmiyet'i seçmişlerdir. Onun vasıtasıyla İslâm'a girenlere Mansurî denilmiştir (Bağdâdî, ts, cilt: 8, s. 120).; Uludağ, 1997, cilt: 15, s. 377-381).

2.1.12. Âbid Bünân (ö. 316/928)

Asıl adı, Ebü'l-Hasen Bünân b. Muhammed el- Hammâl'dir. Bağdat'a yakın Vâsıt'ta doğmuştur. Bağdat'ta hadis derslerini aldıktan sonra Mısır'a gitmiştir ve vefatına kadar burada kalmıştır (Kuşeyri, 2009, s. 87.; Gündüz, 1992, cilt:6, s. 488). Âbid Bünân, ilk dönem sûfilerinden olup Mısır'da dönemin önemli şeyhlerindedir (Kuşeyri, 2009, s. 87). Kapıldığı bir cezbeden dolayı yüzüstü yere düşüp vefat ettiği rivayet edilmektedir (Gündüz, 1992, cilt: 6, s. 488). Kahire'de Karâfetüssuğrâ mezarlığına defnedilmiştir. İbn Cübeyr, burada kabrini ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 17). Âbid Bünân'ın bir diğer lakabı da Bünân Hammal'dır. Bu lakabı bir kadının kendisine verildiği nakledilmektedir. Bir hac yolculuğunda beraberinde götüreceği azığı sırtına yüklenmiştir. Bunu gören kadın kendisine "Allah'a tevekkülün yok mu senin, yoksa sen hamal mısın?" demiştir. Bu hadiseden sonra "hammal" diye anılmıştır (Kuşeyri, 1972, s. 74). Keramet sahibi biriydi.

2.1.13. Rûzbârî (ö. 322/934)

Kabri, Kahire'de Karâfetüssuğrâ mezarlığında bulunan Zünnûn el-Mısırî'nin yanındadır. İbn Cübeyr bu mezarlığı ziyaretinde kabrini ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955,s. 18). Asıl adı Ebu Ali Ahmed b. Muhammed-i Rûzbârî'dir. Bağdat yakınlarında Rûzbâr'da doğmuştur. Soylu bir aileye mensup olduğuna dair rivayetler vardır (Kuşeyri, 2009, s. 93; Tek, 2008, cilt: 35, s.276). Fütüvvet ehlinin temsilcilerinden kabul edilmiştir. Zühd ve tasavvufta belirgin özellikleri olan bir şahsiyet olduğu belirtilmiştir. Hayatının her yönü zühde dayalıydı (Attar, 1991, s. 757-759). Tasavvuf âleminin yiğitlerinden ve mutasavvıfların kumandanı olarak bildirilmiştir. Soyu şehzadelere dayanan bir ailedendi. Tasavvuf hakkında söylediği birçok sözü vardı. Meşhur menkıbeleri bulunmaktaydı (Hucviri, 2018, s. 219).

2.1.14. Ebu Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946)

Asıl adı Ebû Bekr Dülef b. Cahder (Ca'fer b. Yûnus) eş- Şiblî'dir. İlk sûfilerdendir. Seyahatnâme'de Şiblî'nin adı İbn Cübeyr'in Bağdat seyahatinde gittiği Rusâfe mahallesine yakın Bâbü't-tâk diye meşhur olan kapının civarında bulunan kabrini ziyaret etmesinden dolayı geçmektedir (İbn Cübeyr, 1955, s. 213). İlk sûfilerden olan Şiblî, Sâmerâ'ya bağlı Şibliye köyünde doğmuştur. Türk aslı olduğu, babasının Abbasiler döneminde hâcibü'l-hüccâblık, dayısının da İskenderiye'de emîrülümerâlık yaptığı zikredilmiştir (Gürer, 2010, cilt 39, s. 125-126). Devlet kademesinde birçok vazifede çalışmıştır. Rey eyaletine bağlı Dünbâvend valiliği görevinde bulundu (Bağdâdî, ts, cilt 14, s. 389). Valilik döneminde sûfi Hayr en-Nessâc'ın sohbetlerinden etkilenerek, valiliği bırakmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında tasavvuf eğitimini almıştır (Hucviri, 2018, s. 217). Tasavvufun bütün konuları üzerinde fikir ve düşüncelerini beyan etmiş olan Şiblî, tasavvuf teorisyeni olarak kabul edilmiştir (Arberry, 2004, s. 61). Hallâc-ı Mansur ile arkadaşlık yapmış, özellikle ilahi sırları herkese açıklamaması konusunda kendisine uyarılarda bulunmuştur. Şathiyeleriyle de tanınan Şiblî, Hallâc-ı Mansur ile aynı fikirde olduklarını

ifade ederken “ beni divaneliğim, onu ise akli batırdı” sözünü söylemiştir (Serrâc, 1960, s. 478-491). Şiblî'nin ismi, Mevleviyye, Rıfaiyye, Kadiriyye ve Şazeliyye'nin tarikat silsilelerinde yer almaktadır (Gürer, 2010, cilt 39, s, 125-126). Bağdat'ta kabir taşında adı Ca'fer b. Yûnus olarak yazılmıştır (Sülemi,1969, s. 60).

2.1.15. Akta el-Mağribi (ö. 342/953)

Aslen Mağrib'lidir. İlk dönem zâhid sûfilerindendir. Asıl adı Abbâd b. Abdullahtır. Birçok meşhur sözü vardır. Bunlardan bilinen meşhur olanlarından biri: “ Nefsinin terbiyesini bitirmeyen kimsenin, insanları irşad için ileri atılması caiz değildir. Üzerinde terbiye edilecek sıfatı kalan kimse mürittir. Mürid olanın müridi olmaz” sözüdür (Kuşeyri, 2009, s, 95). İbn Cübeyr, Kahire'de kabrini ziyaret ettiği Akta el-Mağribî'nin herkes tarafından salih bir kişi olarak bilindiğini kaydetmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 18).

2.1.16. Sûfi Natık (ö. ?/?)

Kahire'deki Karâfetüssügrâ mezarlığındaki kabrini ziyaret eden seyyahımız, Sûfi Natık'ın cenazesi kabre konulurken “ Yine de ki: “Rabbim! Beni bereketli bir yere indir, en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin”. (Mü'minûn 23/29) Ayetini okuduğunun rivayet edildiğini belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 18).

2.1.17. Sûfi Arus (ö. ?/?)

Birçok kerametleri görülen bir kadın dervişti. Gelin olduğu zaman eşine birçok kerametler göstermişti. Bundan dolayı Sûfi Arus (Sûfi gelin) olarak şöhret kazanmıştır. Kabri Karâfetüssügrâ mezarlığındadır (İbn Cübeyr, 1955, s. 18).

2.1.18. Hasan el-Harezmî (ö. ?/?)

Zâhidliğiyle bilinen Hasan el-Harezmî'nin türbesi Kahire'deki Karâfetüssügrâ mezarlığındadır. İbn Cübeyr, kabrini ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 18).

2.1.19. Cevherî (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, Cevherî'yi fâzıl ve âbid bir kişi olarak tanıtmıştır. Karâfetüssügrâ'da türbesini ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 18).

2.1.20. Şeybân er- Râî (ö. ?/?)

Fâzıl ve zâhid bir zat olduğunu bildiren İbn Cübeyr, Karâfetüssügrâ'daki kabrini ziyaret etmiştir (İbn Cübeyr, 1955,s.18). Süfyân es-Sevrî'nin sohbetinde bulunduğu ilk sûfilerdendir (Tek,2010, cilt 38, s. 28).

2.1.21. Sûfi Davud (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, Mayıs 1183 tarihinde gittiği İhmim şehrinde zâhid, hayır sahibi ve salih bir kişi olarak tanıttığı Sûfi Davud'un adına yapılan mescitte namaz kıldığını belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 32).

2.1.22. Ebû Cafer el-Fenekî el-Kurtubî (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, kendisini zühd ve takva sahibi bir sûfi olarak tanıtmıştır (İbn Cübeyr, 1955, s. 81). Aynı zamanda fakih olan Ebû Cafer el-Fenekî el-Kurtubî, güzel sesli birisi olduğundan Şam'da Emeviyye Camii'nde imamlık yapmıştır. Güzel kıraatinden dolayı arkasından namaz kılmak için kalabalık cemaat oluşurdu (İbn Cübeyr, 1955, s. 255).

2.1.23. Gazzâlî (ö. 505/1111)

Asıl adı Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî'dir. İbn Cübeyr, Gazzâlî'yi, Kâbe'de yapmış olduğu dua ve Şam'daki Emeviyye Camiinde bulunan itikâf odasından dolayı zikretmiştir. *Seyahatnâme*'de bildirildiğine göre, Gazzâlî, Harem-i Şerif'te Altınoluk'un altında yıkanmak için yağmur yağması niyetiyle dua ederken yanında bulunanlar onun içten gelen yakarışlarını ve döktüğü gözyaşlarını İbn Cübeyr'e anlatmışlardır (İbn Cübeyr, 1955, s. 97). İbn Cübeyr, Gazzâlî'nin Emeviyye Camiinde itikâfa girdiğini ve bu itikâf odasının diğer odalardan daha yüksek yapılı olduğunu belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s.254-255).

Gazzâlî 450 (1058) tarihinde İran'ın Horasan bölgesinde bulunan Tûs (Meşhed) yerleşim yerinde dünyaya gelmiştir. Babası iyi bir eğitim görmesi için kendisini tasavvuf ehlinde bir dostuna teslim etmiştir. İlköğrenimini baba dostunun desteğiyle gördü. Eğitimini ilerletmek için daha sonra Cürcân'a gitmiştir. Burada beş yıl kalmıştır (Çağrı, 1996, cilt 13, s. 489-505). Fıkıh, Hadis, Akaid, Kelam, gramer ve Mantık gibi ilim dallarında kendini yetiştirmiştir. Daha sonra gittiği Nişabûr'da Nizâmiye Medresesi'nde meşhur el-Cüveynî'den ders almıştır. Şafi fıkhı, hukuk, felsefe ve mantık konularında büyük bir âlim oldu (Çağrı, 1996, cilt 13, s. 489-505). Birçok ilimde zirveye ulaşan Gazzâlî'nin tasavvuftaki rehberi Ebû Ali el-Fârmedî (ö. 477/1084)dir (Câmî, 1289-1980, s. 404.; Uludağ, 1996, cilt 13, s. 515-518). Gazzâlî, tasavvufi yaşantının yoğun olduğu bir dönemde yaşadı. Mutasavvıfların yaşadıkları bölgelere seyahatte bulundu. Birçok mutasavvıfla karşılaştı ve kendileriyle tanıştı. Çeşitli konularda kendilerinden bilgi aldı. Gazzâlî, tasavvuf ile hakikate ulaştığını söyler. Tasavvufa yöneldikten sonra on yılı geçen bir süreyle inzivaya çekilerek kalp tasfiyesi üzerinde yoğunlaşmıştır (Uludağ, 1996, cilt 13, s. 515-518).

2.1. 24. Şeyh İbrahim İshak b. İbrahim et-Tûnisî (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, Şeyh İbrahim İshak b. İbrahim et-Tûnisî'yi takva sahibi, zâhid bir kişi olarak tanıtmıştır. Kendisiyle görüşmüştür (İbn Cübeyr, 1955, s. 175).

2.1. 25. Şeyh Sadreddîn el-Hucendî (ö. ?/?)

Âlim, fâzıl, bilgin ve zâhid bir kişiydi. İbn Cübeyr, kendisini ziyaret etmiş ve duasını almıştır (İbn Cübeyr, 1955, s.206). Şeyh Sadreddin el-Hucendî, İsfahan'da meşhur Hucendoğulları'ındandır. İran asıllı şair Cemâleddîn-i İsfahânî'de, Şeyh Sadreddîn el Hucendî hakkında şiir ve kaside yazmıştır (Yazıcı, 1993, cilt, 7, s. 311).

2.1. 26. Şeyh Radiyeddîn el-Kazvinî (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, Şeyh Kazvinî'yi büyük bilgin ve ehli zühd olarak tanıtmıştır. Kendisiyle Bağdat'ta Nizâmiye Medresesinde görüşmüştür (İbn Cübeyr, 1955, s. 205). İbn Cübeyr'i tahkik eden Hüseyin Nasar, Şeyh

Kazvinî'nin asıl isminin Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. İsmail et-Tâlikaî olarak tanır. O'nun vaiz ve zâhid olduğunu belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 205, 4.dipnot).

2.1. 27. Şeyh Cemâleddîn Ebu'l-Fedail b. Ali el-Cevzî (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, Bağdat'ta karşılaştığı ve sohbetinde bulunduğu Şeyh Cemâleddîn Ebu'l-Fedail b. Ali el-Cevzî'yi âlim, fâzıl ve zâhid bir kişi olarak tanıtmıştır (İbn Cübeyr, 1955, s. 205-206).

2.1. 28. Musa b. Cafer (ö. ?/?)

İbn Cübeyr'in ziyaret ettiği kabri Bağdat'ta Kerh mezarlığında, Ma'ruf-i Kerhî'nin kabrinin batı tarafındadır. İbn Cübeyr, Musa b. Cafer'in evliyalarından olduğunu belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 213).

2.1. 29. Şeyh Ebü'l-Yekzân el-Esvedü'l-Cesed (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, Rebiülevvel 580 (12 Haziran-11 Temmuz 1184 tarihinde Nusaybin'e yaptığı seyahatte kendisini ziyaret etmiştir. Seyyahımız, Rebiülevvel ayının ilk salı günü akşamında ziyaret ettiği Şeyh Ebü'l-Yekzân hakkında oldukça önemli bilgiler vermiştir. Şeyh Ebü'l-Yekzân'ın zühd ve takva sahibi, kanaatkâr ve kendi eliyle ürettikleri ile geçinen bir kişi olarak tanıtmıştır. Keramet sahibi biri olup ibadetin manevi güzelliğinin simasına yansıdığını da belirtmiştir. Ziyaretinde kucaklaşıp duasını aldığını ve bu nimete kavuşturan Allah'a hamd ettiğini de söylemiştir (İbn Cübeyr, 1955, s.226).

2.1.30. Şeyh Hayât b. Kays el- Harrânî (ö.581/1185)

Zühdü, ibadeti ve kerametleriyle tanınmış meşhur bir mutasavvıftır. İbn Cübeyr, 7 Rebiülevvel 580/ 18 Haziran 1184 yılında Harran'a yaptığı seyahatte mescidinin güneyinde yaptırdığı zâviyesinde ziyaret etmiştir. İsmi Şeyh Ebü'l-Berekât Hayyân b. Abdülaziz olarak tanıtmıştır. Mescidinin karşısında sohbetinde faydalandığını ifade eden İbn Cübeyr, Hayat el-Harrânî ile görüştiklerinde seksen yaşında ve salih kişilerden olduğunu dile getirmiştir. Sohbetinde oğlu Ömer ile de görüşmesini istemiştir. Seyyahımız duasını aldığını da belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 232).

Harran'da yaşayan ve orada vefat eden Hayat el-Harrânî, elli yıl boyunca Hüseyin el-Bevârî'nin sohbetlerinde bulunmuştur (Uludağ, 1997, cilt 16, s. 240). Zühd ve kerametleriyle tanınan Hayat el-Harrânî dönemin manevi dinamiklerinden olmuş Sultan Nureddin Zengî ve Selahaddîn-i Eyyübî tarafından ziyaret edilmiştir. Sultan Nureddîn Zengî'ye Haçlılarla savaşmasını önermiş ve kendisine duada bulunmuştur. Selahaddîn-i Eyyübî'nin Musul'a yapacağı askeri seferini iptal etmesini istemiş ancak Selahaddîn-i Eyyübî tavsiyesini dinlemediğinden bu seferinden başarı elde edememiştir(Zehebi, 1985, cilt 21, s. 182). Hayat el-Harrânî'nin, vefatından sonra da tasarrufunun devam ettiğine inanılır (Şa'ranî, 1954, cilt 1, s. 132). Yoğun bir ziyaretçi akını bulunan türbesi Şanlıurfa'nın Harran ilçesindedir.

2. 1. 31. Şeyh Ömer b. Hayât el-Harrânî (ö. ?/?)

Şeyh Hayat el-Harrânî'nin oğludur. Babasının tekkesinin bitişiğinde bir zâviyesi vardı. Babası gibi tasavvuf ehli birisi olduğu söylenmiştir. İbn Cübeyr kendisini ziyaret ettiğini ve duasını aldığını ifade etmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 232).

2.1.32. Şeyh Seleme (ö. ?/?)

Harran'da yaşayan zâhid ve takva sahibi bir mutasavvıftır. İbn Cübeyr, kendisini eski bir mescitte ziyaret etmiş ve sohbet etmişlerdir. Şeyhin kendisine bazı sorular sorduğunu ve bu soruları cevapladığını söyleyen Seyyahımız, Şeyh Seleme'nin duasını aldığı belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 232).

2.1.33. Şeyh Başaçık (Mekşûfü'r-Re's) Seleme (ö. ?/?)

İbn Cübeyr, Harran'da Seleme adında ikinci bir şeyh daha olduğunu belirtmiştir. Zühd ehli olan bu kişinin Allah'a karşı tevazuundan ötürü başını örtmediğini söylemiştir. Bundan dolayı Harran'lıların kendisine Şeyh Başaçık Seleme dediklerini ifade etmiştir. Kendisini ziyaret etmek istediklerini, ancak evine gittiklerinde evde olmadığını, kır gezisine çıkmış olduğundan göremediklerini söylemiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 232). İbn Cübeyr, iki gün dinlendikten sonra Salı günü Şeyh Başaçık Seleme'nin mescidine gidip kendisini görüp ziyaret ettiğini, güzel yüzlü, tatlı dilli ve cömert birisi olduğunu belirtir (İbn Cübeyr, 1955, s. 235). İbn Cübeyr, Harran ve çevresinde birçok âbid, zâhid ve ermiş insanın bulunduğunu da kaydetmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 233). İbn Cübeyr'in Harran ve civarında tasavvuf ehli birçok kişinin bulunduğunu söylemesi İslâm tarihinde önemli yer tutan bölgede tasavvufî yoğunluk olduğunu göstermektedir. Bunun belirtilmiş olması tasavvuf tarihi açısından önemli bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

2.1.34. Şeyh Ebû Abdullah b. Said (ö. ?/?)

Zâhid ve sûfi bir şahsiyettir. Şam, Emeviyye Camii'nin avlusundaki tekkesinde irşâd hizmetini icra ettiği belirtilmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s.255).

3. Tekkeler

İbn Cübeyr, seyahat ettiği Kahire, Mekke, Resul'ayn (Ceylanpınar), Musul, Harran'da birer, Şam'da ise üç adet tekke hakkında bilgiler vermiştir.

3.1. Ahmed b. Tolun tekkesi

Ahmed b. Tolun Tekkesi, Kahire ile Fustat arasında olduğu belirtilmiştir. Ahmed b. Tolun tarafından yapılan Camiin bitişiğinde olduğu bildirilmiştir. Bu tekkenin bütün masrafları Ahmed b. Tolun tarafından karşılanmıştır. İbn Cübeyr, bu tekkede sûfiler ve mağreblilerin kaldığını söylemiştir. Tekkenin idaresine bizzat Ebû'l-Abbas Ahmed b. Tolun (ö. 270/884) bakmıştır. Tekkede kalanlar için aylık harcamalar belirli bir düzene bağlanmıştır. İbn Cübeyr, tekkede kalanların rahat bir şekilde ibadetlerini yerine getirdiklerini söylemiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 21).

Ahmed b. Tolun, Türk asıllıdır. 835 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Hadis ve fıkıh tahsilinin yanında askeri eğitim almıştır. Abbasi halifeliği döneminde Bizanslılarla yapılan savaşlara katılmıştır. 15 Eylül 868'de Mısır'a vali olarak atanmıştır. Fustat ve çevresinin idaresinde sorumluluk almıştır. Adaletli ve iyi bir yönetim sergilemiştir. Ahmed b. Tolun Kahire'de muhteşem bir camii, büyük bir bahçe, saray ve hastane inşa etmiştir (Yıldız, 1989, cilt 2, s. 141-143.; Abouseif, 1999, cilt 20, s. 416-418).

3.2. Ebû Kubeys Dağı tekkesi

Mekke'nin doğu tarafına düşen Ebû Kubeys dağında olduğu belirtilmiştir. Yanında Kâbe'yi doğrudan gören bir mescit yapıldığı ifade edilmiştir. Buradan Hacerü'l esved'in görüldüğü bildirilmiştir. İbn Cübeyr, tekkenin bakıldığında Mekke ve Kâbe'nin bütün güzellik ve muhteşemliğiyle görülebildiğini söylemiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 85).

3.3. Resul'ayn tekkesi

İbn Cübeyr, 16 Haziren 1184 tarihinde Resul'ayn (Ceylanpınar)'a yaptığı seyahatte bu tekkeye uğramıştır. Tekkenin, üç kola ayrılan bir nehir kenarında inşa edildiği ifade edilmiştir. Tekke, nehirin sağ ve sol kollarının tam ortasında yapılmıştı. Nehirin üçüncü kolunun, bahçenin içinden geçtiği bildirilmiştir. Muhteşem bir güzellikte olan bu tekkenin müdâvim sûfilerinin olduğu bilgisi verilmiştir. Garip, yolcu ve miskinlerin kaldıkları tekkenin hemen bitişiğinde bir hamam ve medrese inşa edilmişti. İbn Cübeyr, gezdiği ve gördüğü yerlerde bu medrese kadar güzel bir yapı görmediğini belirtmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 230).

3.4. Musul tekkesi

Bu tekkenin, Musul'da Hz. Yunus'un (a.s) kabrine yakın "Tevbe Tepesi" denilen yerde yapılmış olduğu belirtilmiştir. Bir külliye halinde inşa edilmiş olan tekkenin birçok müstemilâtının olduğu bilgisi verilmiştir. Tek bir kapıdan girilen bu tekkeye özellikle Cuma gecelerinde halk büyük bir teveccüh göstermiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 223). İbn Cübeyr'in bu tespiti, tasavvufun tarikatlaşmadan öncesinde de halkın tasavvuf ehlinin bulunduğu ve yaşadığı mekânlara karşı teveccühlerinin olması önem arz etmektedir.

3.5. Ömer b. Hayât el-Harrânî tekkesi

Bu tekke Harran'da Şeyh Hayat el-Harrânî zâviyesinin güney tarafındaydı. İbn Cübeyr, 18 Haziran 1184 tarihinde bu tekkeyi gördüğünü söyler (İbn Cübeyr, 1955, s. 232). Günümüzde bu yapı halen ayakta durmaktadır. Gelen ziyaretçilerin barınma ve ibadet yeri olarak kullanılmaktadır.

3.6. Emeviye Camii sûfi tekkeleri

İbn Cübeyr, Şam'daki Emeviye Camii'nin civarında sûfilerin, yolcuların ve ilim talebelerinin barındıkları birkaç tane tekke ve zaviyenin bulunduğunu kaydeder (İbn Cübeyr, 1955, s. 254). Camiin kuzey kapısının sağ tarafında sadece sûfilerin kaldıkları bir tekke olduğu bildirilmiştir. Avlusunda bir sarnıç olduğu kaydedilmiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 259).

3.7. Mahmud Nureddîn Zengî tekkesi

Şam'da Mahmud Nureddîn Zengî'nin inşa ettiği külliye yakınındaydı. İbn Cübeyr, bu külliye ve tekkenin tanıtımını yaparken güzel bir saraya benzetir. Avlunun ortasında yapılan şadırvandan biriken suyun dört oluk halinde akıp bir sarnıçta toplandığını söyler. Bu atmosferin gözlere çok güzel görüldüğünü de aktarır. Süslü bir saray gibi yapılan Tekke'de kalan sûfilerin her zaman Mahmud Nureddîn Zengî'ye dua ettiklerini ifade eder. Şam yöresinde sûfilere büyük hürmet ve saygı gösterildiğini, hatta sûfilerin bu diyarın hükümdarları gibi olduklarını da ekler. Sûfilerin maişet sıkıntısı çekmediklerini, böyle bir sıkıntı içinde olmadıklarını bildirir. Bu tekkenin bir hikâyesi vardı. Tekkenin

yapıldığı yerde bir hükümdarın sarayı vardı. Bir gece sarayda eğlenirken, sûfiler de oradan geçiyordu. Hükümdar ve adamlarının içtikleri şaraplar sûfilerin elbiselerine sıçramıştı. Bu durumu öğrenen Mahmud Nureddin Zengî burayı alıp, sûfilerin ibadet etmeleri için bir tekke yapıp vakfetmişti (İbn Cübeyr, 1955, s. 272-273). Mahmud Nureddin Zengî'nin Şam'da yaptırdığı bu külliye Nûriyye Medresesi (en-Nûriyyetü'l-kübrâ) adıyla bilinen meşhur bir yapıydı. Ortasında büyük bir havuz bulunuyordu (Beksaç, 2007, cilt 33, s. 263)

Mahmud Nureddin Zengî'nin bir başka tekkesi de Emeviyye Camii yanındaydı. Sûfilerin ve ilim tahsil eden Malikîlerin kaldıkları bir tekkeydi. Bu tekkede kalanların giderlerini karşılamak için iki değirmen, yedi bostan, hamam, bir tarla ve iki dükkân vakfetmişti. Gelirleri yaklaşık yıllık beş yüz dinar civarındaydı (İbn Cübeyr, 1955, s. 274).

İbn Cübeyr'in Şam ve yöresindeki sufilerin hükümdar gibi olduklarını, halkın üzerinde büyük bir tesir bıraktıklarını söylemesi ilginç bir tespittir. Bu ifade ile ahalinin Sûfileri dinledikleri, sözlerinden dışarı çıkmadıkları ve büyük bir hürmet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

3.8. Darü'l Ömer b. Abdülaziz tekkesi

Şam ehlinde olmayan Sümeysâtî isminde hayırsever birisi tarafından Ömer b. Abdülaziz'e ait evin satın alındıktan sonra tamir edilerek yapılmış bir Tekke olduğu bildirilmiştir.. Şam'da Babü'n-Natîfîn kapısının kuzeyindeydi. Bu tekkede sûfilerin dışında kimse kalmazdı. Sümeysâtî, bu tekkenin masraflarını karşılamak için birçok çiftlik ve ev satın alıp vakfetmiştir. Öldükten sonra bu tekkeye defnedilmesini, her Cuma günü ruhuna bir hatim indirilmesini ve orada bulunanlara ekmek verilmesini vasiyet etti (İbn Cübeyr, 1955, s. 278-279).

Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) Emevî halifesiydi. Medine'de 61 (680) yılında doğdu. Annesi, Hz. Ömer'in torunu Ümmü Asım, babası Mısır Valisi Abdülaziz b. Mervân'dır. Babası öldükten sonra Halife Abdülmelik tarafından 86 (705) yılında Şam'a davet edildi. Halifenin kızıyla evlendi. Ömer b. Abdülaziz 87 (706) tarihinde Hicaz valiliği görevine getirildi. Yedi yıl valilik yaptı. Daha sonra tekrar Şam'a döndü. Halife'ye danışmanlık yaptı. Halife Süleyman'ın veliahtı oldu. Halifenin ölümünden sonra (10 Safer 99/ 22 Eylül 717) yılında Halife ilan edildi. Yönetimindeki icraatlarıyla Hz. Ömer'e, takvasıyla Hasan-Basrî'ye, ilim açısından Zührî'ye benzetilmiştir. Halifeliği sırasında saraylarda değil, Halep yakınında Hunâsıra mevkiinde otururdu (Yiğit, 2007, cilt 34, s. 53-55.; bkz. Halil, 1984).

4. Ziyaretgâhlar

İbn Cübeyr, gördüğü ve ziyaret ettiği 3 adet ziyaretgâh hakkında bilgi vermiştir.

4.1. Kahire ziyaretgâhı

Bu ziyaretgâh Kahire'deydi. Çok güzel mermerlerden yapılan bir yerdi. Birçok insan tarafından ziyaret ediliyordu. Bu ziyaretgâhın dikkat çeken tarafı, giriş kapısında ayna gibi parlayan siyah bir taşın duvara yerleştirilmiş olmasıydı (İbn Cübeyr, 1955,s. 14).

4.2. Halep ziyaretgâhı

Halep Kalesinin civarında bir tepenin başındaydı. İbn Cübeyr, bu ziyaretgâha ürünlerinin bereketlenmesi niyetiyle özellikle çiftçilerin gelip dua ettiklerini bildirir (İbn Cübeyr, 1955,s.239).

4.3. Mescid el- Akdam ziyaretgâhı

Şam'ın meşhur ziyaretgâhlarındandı. Şam'ın batısında iki günlük mesafedeki Akdam yerleşim yerindeydi. Akdam'ın güneyinde Hicaz ve Mısır'a giden sahil yolundaydı. Mescid el Akdam Ziyaretgâhı olarak biliniyordu. İbn Cübeyr, bu ziyaretgâhın bereketli ve yoğun manevi bir havası olduğunu söylemiştir (İbn Cübeyr, 1955, s. 270).

Sonuç

Bu çalışmada İslâm kültür tarihinin önemli kaynaklarından olan İbn Cübeyr Seyahatnâsinde tasavvufi kültür ele alınmıştır. İbn Cübeyr Seyahatnâmesi incelendiğinde ilk dönem sûfilere, tekkeler ve ziyaretgâhlar hakkında önemli ve değerli bilgilerin verildiği görülmüştür. Buna göre İbn Cübeyr'in eserinin incelenmesi neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) İbn Cübeyr'in gittiği yerlerde tasavvuf büyüklerini ziyaret ettiği ve sohbetlerinde bulunduğu görülmüştür.

b) İbn Cübeyr, seyahat ettiği dönemde gördüğü önemli yerleşim merkezlerinden İskenderiyye, Kahire, Mekke, Medine, Kûfe, Hille, Bağdat, Musul, Nusaybin, Harran, Halep ve Şam hakkında önemli bilgiler verdiği görülmüştür.

c) İlk dönem tasavvuf kültürü unsurlarının daha çok Kahire, İskenderiyye, Bağdat, Şam, Harran ve Halep civarında yoğunluk kazandığı tespit edilmiştir.

d) İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde tasavvuf kaynaklarında ve biyografilerde isimleri geçen ilk dönem sûfilere hakkında bilgilerin verildiği görülmüştür. Bunlar: Necmeddin el-Hubuşânî, Ebû Müslim el-Havlânî, Süfyân es-Sevrî, Şakrân (Şukrân) b. Uyeyne b. Ali el-Abid, Ma'rûf-i Kerhî, Süleyman Dârânî, Zünnûn el-Misrî, Hallâc-ı Mansûr, Abid Bünân, Rûzbârî, Ebu Bekir eş-Şiblî, Akta el-Mağribî, Şeybân er-Râî, Gazzâlî, Şeyh Sadreddin el-Hucendî, Şeyh Radiyeddin el-Kazvinî, Şeyh Hayât b. Kays el-Harrânî, Şeyh Ömer b. Hayât el-Harrânî, Şeyh Seleme, Şeyh Başaçık (Mekşûfû'r-Re's) Seleme isimli sûfilerdir.

e) İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde, başka kaynaklarda isimleri geçmeyen 14 adet sûfi isminin ele alındığı görülmüştür. Aksi ispat edilmediği sürece ilk sûfilerden olduğu tahmin edilen bu isimler şunlardır: Ebû'l-Hasan ed-Dineverî, Sahibü'l-İbrik, Saliha Kadın Ayne, Sûfi Nâtık, Sûfi Arus, Hasan el-Harezmi, Cevherî, Sûfi Davud, Ebû Cafer el-Fenekî el-Kurtubî, Şeyh İbrahim İshak b. İbrahim et-Tûnisî, Şeyh Cemâleddin Ebû'l-Fedail b. Ali el-Cevzî, Musa b. Cafer, Şeyh Ebû'l-Yekzân el-Esvedü'l-Cesed ve Şeyh Ebu Abdullah b. Said.

f) Tasavvuf tarihi ve kültürü açısından bir başka önemli bulgu da Kahire'de kabirleri bulunan Saliha Kadın Ayne ve Sûfi Arus isimli iki kadın derviş hakkında bilgilerin verilmiş olmasıdır.

g) İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde verilen bilgilere göre tarikatlaşma öncesi dönemde sûfilerin, yapılan tekkelerde kaldıkları ifade edilmiştir. Bu tekkeler: Ahmed b. Tolun Tekkesi, Ebû Kubeys Dağı Tekkesi, Resul'ayn Tekkesi, Musul Tekkesi, Ömer b. Hayât el-Harrânî Tekkesi, Emeviye Camii Tekkeleri, Mahmud Nureddin Zengî Tekkesi ve Darü'l- Ömer b. Abdülaziz Tekkesi'dir.

h) İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde verilen bilgilere göre; tasavvufun yaygınlık kazandığı ilk dönemlerde Kahire, Musul, Halep ve Şam'da ziyaretgâhlara büyük bir teveccüh gösterildiği görülmüştür.

1) İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde tarikatlaşma döneminden önce tasavvuf ehlini, sûfi, zâhid, âlim, âbid, seyh ve fâzil şeklinde vasıflandırdığı görülmüştür.

Kısacası 12.yüzyılda yazılmış olan İbn Cübeyr Seyahatnâmesi'nde tasavvufî kültür hakkında yapılan bu çalışmada, bazı meşhur sûfiler ile kaynaklarda isimlerine rastlanılmayan ilk dervişler, tekke ve ziyaretgâhların tespiti tasavvuf tarihi açısından özgün ve önemli bir olgu olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdülvehhab, H. (1946), *Tarihü'l-mesâcidi'l-eşeriyeye*. Kahire: yy.
- Abouseif, B.D. (2002), "Kubbetü'l-İmâm eş-Şâfiî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 303-304. Ankara: TDV Yayınları.
- Abouseif, B.D. (1999), "İbn Tolun Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 416-418. Ankara: TDV Yayınları.
- Acar, A. (2004), "İbn Cübeyr Seyahatnâmesinde Dinsel Hoşgörü", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* (17/2: 130). Ankara.
- Ahmed b. Hanbel (1984), *Kitâbü'z-Zühd*. (nşr. Muhammed Celal Şeref) İskenderiye: yy.
- Alkame b. M. (1408), *Zühdü's-şemâniye mine't-tâbi'n*. nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Feryevât. Medine: yy.
- Arberry, A.J.(2004), *Tasavvuf: İslâm Mistiklerinin Öyküsü*. Trc. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: yy.
- Ateş, S. (1974), *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: yy.
- Bağdâdî, H. (ts) *Târîhu Bağdâd*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Bağdâdî, H. (1931). *Târîhu Bağdâd*. 8-14 cilt. Kahire.
- Beksaç, E. (2007), "Nûreddin Zengî Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 263. İstanbul: TDV Yayınları.
- Câmî, A. (1980) *Nefehâtü'l-üns*. Trc. Lâmiî Çelebi. İstanbul.
- Canım, R. (2010). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çağrı, M. (1996). "Gazzâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 489-505. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çankaya, Ş. (2019). *İslâm Kültüründe Seyahat ve Endülüslü Seyyah İbn Cübeyr'in Hac Yolculuğu. Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi,
- Dayf, Ş. (ts) *er-Rahalât*. Kahire: Dârü'l-Meârif
- Dülgar, S. (2023) "Evliya Çelebi Seyahatnâsi'nde İç Anadolu Bölgesindeki Tekke ve Zâviyeler ile Helal Yaşamı Yaygınlaştırıcı Roller", 5(1),53-61. *Academik Platform Journal of Halal Lifestyle*.
- Ebû Sirhân, Avde, A (1979). "Eşerü'r-rahhâleti'l-müslîmin fi ta'rifi'l-mücteme'âti'l İslâmiyye", *el-Faysal*, XXV, 31-34 Riyad:yy.
- Ferîdüddin Attâr. (1337). *Tezkiretü'l-Evliyâ*. Nşr.Muhammed İsti'lâmî.Tahrân.
- Ferîdüddin Attâr.(1991). *Tezkiretü'l-evliyâ*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul.
- Ferruh, Ö. (1990) *Târîhu'l Ulûm inde'l-Arab*. Beyrut,
- Gökay, O.Ş. (1973), "Türkçe'de Gezi Kitapları", *Türk Dili (Gezi Özel Sayısı)* Cilt 27, Sayı 258. Ankara.
- Gramlich, R. (1992). "Abû Suleymân ad-Dârânî". 33: 22-85. Leiden: Oriens: *Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası*
- Gündüz, (1992). "Bünân b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 488. İstanbul: TDV Yayınları.

- Gürer, D. (2010).“Şibli, Ebu Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 125-126. İstanbul: TDV Yayınları.
- Hücvirî, A. (2018). *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*.Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Cübeyr. (1955). *Rihle*, Tahk. Hüseyin Nasar. Kahire: Darü'l- Mısır Litabia.
- İbn Cübeyr. (2021) *İbn Cübeyr Seyahatnâmesi Endülü's'ten Hicaz'a. Trc ve Değerlendirme*. Mehmet Öztekin, (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları).
- İbn Cübeyr. (1964). *Rihletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâr'üs-sâdr.
- İbn Cübeyr. (2020) *Seyahatnâme*.Çev.Ramazan Şeşen. İstanbul:Yeditepe Yayınevi
- İbn İyâz. (1968). *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-İmâm Mâlik*. Nşr. Ahmed Bekir Mahmud. 2 cilt. Beyrut,
- İbn Kesîr. (1939). *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9 cilt. Kahire.
- İbnü'l-Cevzî. (1985). *Menâkıbü Ma'rûf el-Kerhî ve ahbâruh*. Nşr. Abdullah M. El-Cübûrî. Beyrut.
- İbnü'l-Hatîb, L. (ty) *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta*. Cezayir: Dâru'l-Emel.
- İmâmüddin. H. (1984). *Ömer b. Abdülaziz Dönemi ve İslâm İnkilâbı*. Trc. Ubeydullah Dalar. İstanbul.
- Kandemir, M.Y. (1994). "Ebû Müslim el-Havlânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 196-197. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kara, M. (1993). "Dârânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8:485. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaarslan, N.Ü. (1999), "İbn Cübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 400. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kavak, A. (2020) " Seyyah İbn Battûta'nın gözüyle 14. Asır İnan toplumunda tasavvuf", 11/25 Aralık. s. 432-456. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- Koçkuzu, A.O. (1992). "Sosyal ve Kültürel Hayat Açısından İbn Cübeyr Seyahatnâmesine Göre Fırat Havzası", 3/42 *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
- Kuşeyrî, A. (1972). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Nşr. Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. Şerîf. Kahire: yy.
- Kuşeyrî, A. (2009). *Kuşeyri Risâlesi (Sûfilerin İnanç ve Ahlakı)*. Trc. Dilaver Selvi. İstanbul: Pozitif Dağıtım.
- Küçükkaya, M.A.(2012). *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesinde Tasavvuf Tarikatlar-Şeyhler-Tekkeler-Ziyaretgâhlar*. İstanbul: Mostar Yayınları.
- Küçükkaya,M.A.(2021). *İbn Battûta Seyahatnâmesinde Tasavvufi Kültür*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- Makkarî, A. (1968), *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-ratîb*. Nşr. İhsan Abbas. Beyrut.
- Massignon, L-Kraus, P. (1957). *Ahbârü'l-Hallâc: Akhbar al-Hallaj*. Paris.
- Öngören, R. (2003), "Mâ'rûf-i Kerhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 67. Ankara: TDV Yayınları.
- Özçelik, M. (2012). *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Mevlâna Mesnevîler ve Mevlevîhâneler*, Konya: Rûmî Yayınları.
- Özdemir, M. (2020), "Muvahhidler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 410. Ankara: TDV Yayınları.
- Özdirek, R. – A. H. Çavuşoğlu, (2010). " Süfyân es-Sevrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 23-28. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özel, A. (1995). "Emeviyye Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 109-111. İstanbul: TDV Yayınları.

- Serrâc, E. N. (1960). *el-Lûma*. nşr. Abdulhalim Mahmud -Tâhâ Abdülbakî Sürûr. Kahire: yy.
- Sülemî, M. (1969). *Tabakâtü's-sûfiyye*. Nşr. Nureddîn Şeribe. Kahire.
- Şa'rânî, A. (1954). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 1. Cilt. Kahire.
- Şehristânî, M. (1961), *el-Milel ve'n-nihal*. nşr. M. Seyyid Kılânî. Kahire.
- Tek, A. (2008). "Rûzbârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 276. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tek, A. (2010). "Süfyân es-Sevrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 28. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tosun, N. (2013). "Zünnûn el-Mısrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 575-576. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1997). "Hallâc-ı Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 377-381. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1997). "Harrânî, Hayat b. Kays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 240. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1996) "Gazzâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 515-518. İstanbul: TDV Yayınları.
- Watt, W. M. (1989). *Müslüman Aydın: Gazzâlî Hakkında Bir Araştırma*. Trc. Hanifi Özcan. İzmir: yy.
- Wolfe, M. (1997). "Ibn Jubayr: Spain 1183-84". *One Thousand Roads to Mecca: Ten Centuries Of Travelers Writing About the Muslim Pilgrimage*. New York: Grove Press.
- Yazıcı, H. (2009). "Seyahatnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 9-11. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazıcı, T. (1993). "Cemâleddîn-i İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 311. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1989). "Ahmed b. Tolun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 141-143. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yiğit, İ. (2007). "Ömer b. Abdülazîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 53-55. İstanbul: TDV Yayınları.
- Zehebî, M.A. (1981-85), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. 21 cilt. Beyrut.